

КЛАСИФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті обґрунтовано наукові підходи щодо проведення педагогічних досліджень стосовно класифікаційної характеристики понятійно-категорійного апарату педагогічної науки. Оперування поняттями є необхідною умовою для вивчення та побудови теоретичних моделей, усвідомлення процесів виховання і навчання у динаміці й перспективі. Адже проблема класифікації понять є одним із пріоритетних напрямків сучасної педагогічної науки. Сформульовано основні класифікаційні складові понятійно-категорійного апарату, а також проаналізовано основні риси та відмінності їх класифікації.

***Ключові слова:** класифікація, характеристика, понятійно-категорійний апарат, педагогіка, поняття.*

Постановка проблеми. Варто зазначити, що понятійно-категорійний апарат педагогічної науки – це не лише тезаурус понять, що охоплює всі терміни з їх науковим тлумаченням, які використовуються у дослідженні. Позаяк, він є комплексом взаємопов'язаних понять, в яких відображаються ключові змістовно-функціональні аспекти запропонованої теорії. Відтак, поняття, як найважливіший вид думки, що відображає дійсність в процесі абстрактного мислення, сучасною наукою трактується як специфічна форма (спосіб) узагальнення предметів і явищ.

Складний процес уточнення та ідентифікації педагогічних понять, особливо у предметних областях, триває і супроводжується пошуком консенсусу зацікавлених сторін як в масштабах Європи, так і в кожній окремо взятій країні. При цьому важливим залишається питання пошуку ядра, тобто базового переліку системи понять у педагогічній науці. Запропонована періодизація є до певної міри умовною, потребує уточнень, однак може стати структурним фундаментом педагогічних досліджень, а також збагатити пізнавальний арсенал педагогічної науки з метою використання цієї історичної спадщини в умовах сучасного вищого навчального закладу, що обумовлює перспективи подальших досліджень.

Історико-педагогічний підхід дозволяє виокремити витoki специфічних особливостей понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки, ступінь впливу на нього соціокультурних чинників, характерних тенденцій, напрямів і закономірностей цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить, що класифікаційна характеристика понятійно-категорійного апарату педагогічної науки була предметом дослідження великого загалу науковців. Щодо означення проблеми, то на увагу заслуговують наукові розвідки Б. Б. Комаровського, Б. Т. Ліхачова, В. І. Гінецинського, Л. І. Атлантової, І. К. Карапетяна, А. В. Вихруща, І. В. Кічевої, В. М. Галузинського, М. Б. Євтуха, П. К. Холмогорцева та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття класифікаційної характеристики понятійно-категорійного апарату педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. З середини ХХ ст. помічаємо новий напрямок у вивченні педагогічної термінології – історико-педагогічний. Аналіз процесу становлення і розвитку понятійного апарату педагогічної науки починається з роботи

Б. Б. Комаровського “Російська педагогічна термінологія” [9]. У ній автор охарактеризував структуру педагогічної термінології, де описав основні етапи її формування.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці ще не склалося загальної думки про те, які педагогічні поняття можна віднести до категорій педагогіки. Так, наприклад, Б. Т. Ліхачов наводить 54 поняття і терміни, що належать до педагогічних категорій [11, с. 79]. В. І. Гінецинський стверджує, що у понятійному апараті науки можна виділити одне центральне поняття, яке слугує назвою всієї галузі вивчення цієї науки і тим самим виокремлює її від інших наук. У педагогіці таким стрижневим поняттям вчені вважають поняття “виховання” [5, с. 14].

Найчастіше в ролі загальних і фундаментальних понять виділяють:

- “виховання”, “освіта”, “навчання”, “розвиток”, “формування” (Ю. К. Бабанський, Т. А. Ільїна);
- “людина”, “індивід”, “особистість”; “закономірність”, “розвиток”, “наука”; “виховання”, “освіта”, “педагогіка” (А. В. Вихрущ);
- “виховання”, “освіта”, “навчання”, “розвиток” (Е. І. Моносзон);
- “виховання”, “формування”, “розвиток” (Б. І. Коротяев);
- “виховання”, “освіта”, “навчання” (С. П. Баранов, Н. В. Бордовская, А. А. Реан, Є. В. Бондаревська, С. В. Кульневич);
- “виховання”, “освіта” (П. І. Підкасистий).

Згодом окремі питання розвитку педагогічної термінології були розглянуті Л. І. Атлантовою (процес формування понять “виховання”, “освіта”, “навчання” у період становлення радянської педагогіки як науки про комуністичне виховання) [2], І. К. Карапетяном (особливості розвитку категоріально-понятійного апарату педагогічної науки у 1850–1930 рр.) [7], І. В. Кічевою (тенденції термінотворення у педагогічній науці у кінці ХХ ст.) [8]. На особливу увагу в контексті досліджуваної проблеми сучасної педагогічної думки заслуговує праця А. В. Вихруща (Особистість у контексті педагогічної персонології), де автор чітко визначає та аналізує три групи педагогічних понять: до першої належать “людина”, “індивід”, “особистість”, відповідно наступна тріада – “закономірність”, “розвиток” і остання група – “виховання”, “освіта”, “педагогіка” [3, с. 26].

Зважаючи на твердження С. Гончаренка про важливість правильної термінології в будь-якій науці, доцільно ґрунтовно дослідити визначення змісту основних педагогічних понять [6, с. 21]. Ми вважаємо, що різне розуміння авторами рівня спільності і фундаментальності цілого ряду педагогічних понять пояснюється тим, що інтенсивність розвитку сучасного педагогічного знання надзвичайно висока, до того ж наразі зростає актуальність одного з напрямків розвитку педагогічного знання, а саме – систематизації його понятійно-термінологічного, зокрема категоріального, апарату.

Педагогічна термінологія має вочевидь достатньо виражену структуру. Оскільки вона належить до двох систем одночасно – до понятійної системи спеціальної галузі наукового знання і до системи наукової мови, то класифікацію понять і термінів, що входять до неї можна провести з двох позицій – з точки зору педагогіки і лексикології [9, с. 18–32]. Педагогічна класифікація – це, перш за все, предметно-тематична класифікація. Вона – єдина система галузей педагогічного знання, що складається із чотирьох груп:

1. Загально педагогічні поняття і терміни. Цей тематичний ряд включає в себе позначення основних понять педагогіки, її принципів, закономірностей, терміни

педагогічної типології, назви напрямів і течій у педагогічній науці, найменування навчально-виховних інститутів суспільства, учасників навчально-виховного процесу, позначення науково-педагогічних методів дослідження.

2. Поняття і терміни теорії виховання, які відображають сутність, структуру і розвиток процесу виховання; засоби, методи, прийоми та організаційні форми здійснення виховного процесу.
3. Поняття і терміни дидактики, які окреслюють зміст, структуру і розвиток процесу навчання, методи, засоби та організаційні форми здійснення процесу навчання, а також дидактичну номенклатуру.
4. Шкільні поняття і терміни, до яких належать основи вітчизняної системи освіти та внутрішній розпорядок шкільного життя.

Інша класифікація визначає тісний взаємозв'язок педагогіки з іншими галузями науки на рівні терміносистем [2, с. 45]. У ній дослідниця також виділяє чотири групи:

1. Філософські поняття і терміни, що позначають найбільш загальні риси, сторони і властивості дійсності (“сутність”, “явище”, “протиріччя”, “причини”, “слідство”, “якість”, “кількість” та ін.).
2. Власне поняття і терміни педагогічної науки (“виховання”, “навчання”, “освіта”, “викладання”, “навчальний предмет” та ін.).
3. Загальнонаукові поняття і терміни, що використовуються у багатьох науках, але не є філософськими категоріями (“система”, “гіпотеза”, “модель”, “структура” та ін.).
4. Поняття і терміни, запозичені з інших наук (“сприйняття”, “засвоєння”, “цінність” та ін.). Найбільш інтенсивно здійснюється процес взаємодії педагогічної термінології з термінологією психології, соціології, соціальної педагогіки, синергетики, математики та ін.

Лексикологічна класифікація здійснюється на основі наукової цінності й рівня зрілості педагогічних термінів і включає в себе дві групи.

Перша – це стабільні терміни. Вони є загальноприйнятими та сформованими на певному етапі розвитку педагогічної науки. До них належать термінологічні та номенклатурні позначення, які отримали загальне визнання і широке застосування у сучасних педагогічних теоріях і практиці освіти. Ці терміни включаються у навчальні програми, навчальні посібники з педагогіки (наприклад, виховання, навчання, вуз і т.п.).

До другої групи належать умовні терміни. Це позначення педагогічних понять, які не отримали загального визнання або які не є достатньо точними. До цієї групи входять:

- індивідуальні терміни, введені самим автором;
- образні вирази (порівняння, уособлення, метафори, вислови, афоризми тощо);
- ужиткові слова, вжиті як педагогічні терміни;
- провізорні терміни (терміни, що знаходяться на стадії оформлення).

З середини ХХ ст. помічаємо новий напрямок у вивченні педагогічної термінології – історико-педагогічний. Аналіз процесу становлення і розвитку понятійного апарату педагогічної науки починається з роботи Б. Б. Комаровського “Російська педагогічна термінологія” [9]. У ній автор охарактеризував структуру педагогічної термінології, де описав основні етапи її формування.

Згодом окремі питання розвитку педагогічної термінології були розглянуті Л. І. Атлантовою (процес формування понять “виховання”, “освіта”, “навчання” у

період становлення радянської педагогіки як науки про комуністичне виховання) [2], І. К. Карапетяном (особливості розвитку категоріально-понятійного апарату педагогічної науки у 1850–1930 рр.) [7], І. В. Кічевою (тенденції термінотворення у педагогічній науці у кінці ХХ ст.) [88]. На особливу увагу в контексті досліджуваної проблеми сучасної педагогічної думки заслуговує праця А. В. Вихруща (Особистість у контексті педагогічної персонології), де автор чітко визначає та аналізує три групи педагогічних понять: до першої належать “людина”, “індивід”, “особистість”, відповідно наступна тріада – “закономірність”, “розвиток” і остання група – “виховання”, “освіта”, “педагогіка” [3].

Авраменко В. І. у дисертаційному дослідженні “Розвиток навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець ХІХ – початок 1930-х рр.. ХХ століття)” на підставі аналізу наукової, історико-педагогічної, навчальної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначає три етапи формування української навчальної термінологічної лексики у вітчизняній школі.

Перший – (друга половина ХІХ – поч. ХХ століття) початковий період формування навчальної термінології – викликаний русифікаторською політикою царського уряду, недержавним статусом української мови, державною роз’єднаністю української мовної території – негативними й одночасно спонукальними факторами творення навчальної термінології.

Другий етап – (1905–1917 роки) – вироблення шкільної термінології на наддніпрянській та західноукраїнській мовних основах.

Третій етап – (1917-ті – 1920-ті роки) – формування національної шкільної політики, національної системи освіти й виховання, надання українській мові державного статусу і відповідного державного значення україномовній термінології в освіті [1, с. 5].

Отже, протягом тривалого історичного періоду педагогічною наукою накопичений значний фонд емпіричного та теоретичного матеріалу, який потребує певної систематизації та узагальнення. В останні роки науковці намагаються класифікувати ті знання, що вже займають певне місце в педагогічній термінології. Дуже вдалою є, на наш погляд, спроба систематизації педагогічних знань, яку здійснив П. К. Холмогорцев. [12, с. 112] Він розділив сукупність категорій педагогіки на шість груп, кожна з яких являла собою єдність й знаходилась у логічному ланцюгу й зв’язку з іншими.

1. Педагогічні факти, педагогічні явища, педагогічний процес – це категорії, які виражають собою “матерію” педагогічної науки, форми її існування і прояву.
2. Виховання, освіта, навчання, розвиток, формування особистості – це більш часткові явища, які є компонентами цілісного педагогічного процесу.
3. Сутність, закони і суміжні з ними закономірності, зумовленість, зв’язки, залежності, взаємодії. Сюди належать категорії об’єктивних відносин внутрішніх чинників педагогічного процесу.
4. Цілі, задачі, принципи, вимоги, правила. Дані категорії відображають єдність об’єктивної сутності педагогічної науки й цілеспрямованої діяльності педагога.
5. Зміст, знання, уміння та навички – це категорії для означення матеріалу програми і результатів педагогічної діяльності.
6. Методи, шляхи, засоби, прийоми, організація, форми відносяться до категорій діяльності, здійснення, побудови педагогічного процесу.

Звертаємо увагу на взаємопов’язаність категорій, оскільки кожна вища група є основою для всіх наступних. Важливо також зазначити універсальність кожної з

категорій, їхню значущість не для одного, а для всіх видів педагогічної діяльності.

У контексті зазначеного вище зауважимо, що В. В. Краєвський, досліджуючи понятійну систему педагогіки, виводить певну класифікацію наукових понять, якою користується педагогічна наука.

1. Філософські категорії: зв'язок, загальне й одиничне, протиріччя, причина та наслідок, сутність, якість та кількість та ін.
2. Загальнонаукові поняття: система, структура, функція, елемент, організація, оптимальність, стан та ін.
3. Специфічні для даної науки поняття:
 - а) загальні: виховання, навчання, освіта, розвиток, педагогічний процес та ін.;
 - б) специфічні: викладання та учіння, навчальний предмет, метод навчання, а також метод виховання, вихователь та вихованець, учитель та учень та інші [10, с. 45].

В. М. Галузинський та М. Б. Євтух, характеризуючи понятійно-категорійний апарат педагогіки вищої школи, визначили три види категорій, що нею використовуються.

1. Методологічні категорії: педагогічна теорія, педагогічна концепція, педагогічна ідея, педагогічна закономірність, педагогічний принцип.
2. Процесуальні категорії: виховання, навчання, освіта; розвиток, формування особистості; навчально-виховний, навчальний і виховний процеси.
3. Суттєві категорії: мета, завдання і зміст виховання, професіограма спеціаліста, діяльність (викладачів та студентів), диференційований та індивідуальний підходи, прогнозування наслідків педагогічного впливу, планування навчальної роботи, форми, методи й засоби виховання і навчання, педагогічна технологія навчання, управління навчально-виховним процесом, самостійна робота, науково-дослідна робота, наукова творчість, психолого-педагогічні аспекти управління вузом, матеріальна база навчального процесу, діяльність громадських організацій в закладах освіти, гуманізація і гуманітаризація вузу.[4, с. 50–52]

Висновки і перспективи подальших досліджень.

На нашу думку, сучасна педагогіка (як теорія і практика), що прагне теоретично обґрунтувати та практично реалізувати підвищення імпакт-фактору освіти в розвитку особи, об'єктивно поповнює свій понятійно-термінологічний апарат нині актуальними щільно взаємопов'язаними поняттями. Відтак, їх правильне розуміння та практичне застосування дасть змогу підвищити ефективність в реалізації її родової місії в безперервному соціально-культурному розвитку людини впродовж життя шляхом навчання, забезпечені якісних навчальних результатів і конкурентно спроможних понять та кваліфікацій кожній особі в умовах світової глобалізації та європейської інтеграції.

Отже, за останні три десятиліття було здійснено кілька спроб побудови чіткої і логічної класифікації системи педагогічних знань. Проте, досі не створено єдиної загальноприйнятої системи педагогічних знань, яку можна було б використовувати в процесі загально педагогічної підготовки студентів. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що науково-педагогічні знання в їх різновидах є надзвичайно рухливими. Вони змінюються, насамперед, у зв'язку з новими науковими здобутками: відкриваються нові факти, формулюються нові поняття, закони, теорії, методи і способи діяльності, змінюються норми наших оцінних суджень тощо.

1. В. І. Авраменко Розвиток навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець XIX – початок 1930-х рр. XX століття) [Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01] / В.І. Авраменко – Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2003. – 20 с.
2. Атлантова Л. И. Становление и развитие основных понятий советской педагогики (1917–1931 гг.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Киев, – 1981. – 23 с.
3. Вихрущ А. В. Особистість у контексті педагогічної персонології. В кн. Я – концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості: зб. наук. пр. / редкол.: І.А. Зязюн (голова), О.М. Отич та ін.; упоряд.: О.М. Отич, О.М.Боровік; Національна академія педагогічних наук України; Ін – т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2014. – С. 534 – 540.
4. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч.пос. – К.: Вища школа, 1995. – 237с.
5. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики / В. И. Гинецинский, – СПб.: Изд-во СПбУ, 1992. – 154 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 376с.
7. Карапетян И. К. Тенденции развития категориально-понятийного аппарата педагогической науки в России (1850-1930) / И. К. Капертян. – М.: Грааль, 2000. – 192 с.
8. Кичева И. В. Обогащение педагогической терминологии в 90-е годы XX в / И. В. Кичева, – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2004. – 404 с.
9. Комаровский Б. Б. Русская педагогическая терминология / Б. Б. Комаровский, – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
10. Краевский В. В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей – В. В. Краевський. – Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. – 244 с.
11. Лихачев Б. Т. Педагогіка: Курс лекцій / Б. Т. Лихачев, – М.: Прометей, 1993. – 520 с.
12. Холмогорцев П. К. Освещение в учебном курсе категорий педагогической науки: Преподавание педагогических дисциплин в высшей школе /П. К. Холмогорцев. – М. : Спб, 1972. – С.109-128.

The scientific approaches for conducting educational researches of the classification characteristic of the notion and category apparatus of pedagogical science are investigated in the article. The problem explication classification characteristic of concepts is one of the priorities of modern pedagogy. The concepts operation is a prerequisite for learning and building theoretical models, understanding the processes of education and training in the dynamics and perspective. The article is the disclosure of classification characteristic of the notion and category apparatus of pedagogy. The basic problem determination conceptual-categorical apparatus, and analyzes the main similarities and differences of classification are formulated.

Key words: *classification, characteristic, the notion and category apparatus, pedagogy, concept.*

doi: 10.15330/esu.9.188-193

УДК 376 (477)

ББК 74.3

Світлана Чупахіна

УПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті проаналізовано проблеми впровадження інклюзивної освіти в Україні, визначено проблеми, напрямки та перспективи організації освітнього простору та підготовки фахівців. Доведено актуальність та доцільність дослідження проблеми готовності педагогів та особливості підготовки асистента вчителя до професійної діяльності в умовах інклюзії.